

1909 TARİHLİ İSPİRTOLAR KANUNUNUN KISA HİKÂYESİ: OSMANLI'DA ÜRETİCİ-DEVLET İLİŞKİLERİ VE İKTİSADİ BAĞIMLILIK SORUNU ÜZERİNE BİR İNCELEME

THE SHORT STORY OF 1909 SPIRITS LAW: AN ANALYSIS OF
PRODUCER-STATE RELATIONS AND ECONOMIC DEPENDENCE
PROBLEM IN THE OTTOMAN EMPIRE

Oya GÖZEL DURMAZ*

Geliş Tarihi/Received:13.11.2020

Kabul Tarihi/Accepted:11.12.2020

GÖZEL DURMAZ, Oya, (2021), "1909 Tarihli İspirtolar Kanununun Kısa Hikâyesi: Osmanlı'da Üretici-Devlet İlişkileri ve İktisadi Bağımlılık Sorunu Üzerine Bir İnceleme", Belgi Dergisi, S.21, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2021/1, ss. 445-457.

Öz

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalist dünya ekonomisine eklenmesi ve imzaladığı serbest ticaret anlaşmalarının sonucu olarak üzüm üretimi ihracat odaklı bir gelişim sergilemiştir. Artan dış talebe paralel bir şekilde üzüm üretiminde ciddi artışlar yaşanmıştır. Fakat dış talebe bağlı olarak gelişen Osmanlı bağıcılığı 1890'lara gelindiğinde ihracat olanaklarının daralması sonucu büyük krizlerle karşılaşacaktır. Bu ortamda, ürünlerini ihraç edemeyen üzüm üreticilerinin devlete başvurarak durumlarına çözüm getirmesi yönünde taleplerde bulduklarını görmekteyiz. 1893-1894 yılları arasında yoğunlaşan üzüm üreticisi başvurularının, 1908 sonrasında yeniden canlandığını tespit etmekteyiz. İkinci Meşrutiyet pek çok toplumsal hareketi canlandırdığı gibi ithal malların rekabeti karşısında tutunmakta zorlanan Osmanlı üreticilerini de harekete geçirmiştir. 1909 yılında kabul edilen İspirtolar Kanunu da üreticilerden gelen bu taleplerin devlet katında karşılık bulması açısından önem arz etmektedir. Söz konusu düzenleme uyarınca ispiro ithalatı sınırlanarak, yerli üzümlerin kullanımı teşvik edilmeye çalışılmıştır. İspirtolar Kanunu, bu özelliği ile milli iktisat anlayışının yansımasını bulduğu bir metindir. İkinci Meşrutiyet döneminin "milli" ürünlerin kullanılması ve ithal ürünlere boykot uygulanması çağrısı yapan hareketleri, milli iktisat düşüncesinin uyanışı açısından oldukça önemlidir. Kanun ile ilgili dikkati çeken diğer husus ise kabul edildikten kısa bir süre sonra tekrar meclis gündemine getirilmesi ve hükümetin talebiyle bu sefer uygulanmasının tehir edilmesidir. Öyle anlaşılmaktadır ki Osmanlı Hükümeti yabancı devletler tarafından uygulanabilecek yaptırımların sonuçlarına katlanamayacağı için, bu güçlerin itirazları karşısında geri adım atmak durumunda kalmıştır. Bu durum, iktisadi bağımsızlık meselesinin Osmanlı Devleti açısından ne kadar büyük bir yara haline geldiğini çok açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu açıdan İspirtolar Kanunu, Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi bağımlılığının siyasi bağımsızlığını da sekteye uğrattığının önemli bir örneğini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İspirtolar Kanunu, Osmanlı İmparatorluğu, Ticaret Anlaşmaları, Üzüm.*

* Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, Tarih Bölümü, oyagozel@yahoo.com, (<https://orcid.org/0000-0002-1518-192X>)

Abstract

Grape production showed an export oriented development in the 19th century Ottoman Empire as a result of the incorporation into capitalist world economy and free trade agreements signed at that period. In parallel to rising foreign demand, grape production increased significantly. However, the Ottoman grapery experienced a crisis with the decrease of grape exportation by the 1890s. In this environment, the grape growers who could not export their products applied to the authorities to solve their problems. The grape growers' applications, which intensified between the years of 1893 and 1894, revived after 1908. The advent of the second constitutional era motivated the local Ottoman producers to express their demands as it gave a new stimulus to many social movements. The Spirits Law of 1909 is significant in terms of meeting these demands by the government. It aimed to promote the use of local grapes by limiting the importation of spirits. In this context, the Spirits Law of 1909 can be evaluated as a reflection of the national economy policy. The social movements of the second constitutional era, which made propaganda for the use of "national" products and also called for the boycott of foreign imported products, were important in the rise of national economy policy. Another striking point regarding the Spirits Law of 1909 is that the law was brought to the agenda of the parliament shortly after its adoption and its implementation was postponed with the request of the Ottoman government this time. It is understood that the protests of foreign governments compelled the Ottoman government to pull back since the government could not bear the consequences of sanctions which would be imposed by foreign powers. This situation clearly shows that the issue of economic independence became a huge problem for the Ottoman State. From this point of view, the Spirits Law illustrates how the economic dependence of the Ottoman Empire disrupted its political independence.

Keywords: *Spirits Law, Ottoman Empire, Trade Agreements, Grape.*

1909 Tarihli İspirtolar Kanununun Kısa Hikâyesi: Osmanlı'da Üretici-Devlet İlişkileri ve İktisadi Bağımlılık Sorunu Üzerine Bir İnceleme

Giriş

1909 yılının Ağustos ayında kabul edilen ve “İspirtolar Kanunu” olarak anılan İspirtoların Meşrubat-ı Küliyye İstihsalinde İstimal Olunamamasına ve Mağşuş Meşrubat-ı Küliyye Sarf ve İstihlakinin Men’ine Dair Kanun’un¹ yürürlüğe girişinden birkaç ay sonra uygulamasının durdurulması hukuki bir konu olmanın çok ötesinde olduğu gibi, olan-biteni basit bir iktisadi politika değişikliğinden ibaret de görmemek gerekir. Söz konusu kanunun birinci maddesine göre üzüm ve müstahsalatından başka maddelerden yapılan spirtoların yalnız sanayide kullanılabileceği ve bunlardan alkollü içki üretilmeyeceği karar altına alınmış; ikinci maddesiyle ise üzüm ve müstahsalatından başka maddelerden yapılmış ve sihate zararlı spirtoları içeren alkollü içkilerin Osmanlı İmparatorluğu’na ithal edilmesi yasaklanmıştır. Osmanlı üzüm üreticilerini korumak amacıyla yapılmış olduğu anlaşılan bu kanun, yürürlüğe girdikten kısa bir süre sonra (Aralık 1909’da) tekrar meclis gündemine getirilmiş ve hükümetin talebi ile bu sefer uygulanması tehir edilmiştir. İlgili meclis tutanakları ve açıklamalar incelendiğinde kanunun yürürlükten kaldırılma nedenlerinin esasen 1861 Ticaret Anlaşmalarını dayanak gösteren Düvel-i Muazzama’nın itirazlarıyla alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Yani Osmanlı Parlamentosu önce kendi üreticilerini korumak için yasal bir düzenleme yaparak yurtdışından gelen ürünlere bir kısıtlama getirmiş, fakat daha sonra yabancı devletlerin baskısıyla geri adım atmış ve yasanın uygulamasını durdurmuştur. Dolayısıyla ilk bakışta teknik ve hukuki bir mesele gibi görünen bu hızlı politika değişikliği, aslında uluslararası ilişkileri de kapsayan çok yönlü bir gelişmeye tekabül etmektedir ve yabancı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki hegemonyasının bir izdüşümü olarak değerlendirilebilir. İspirtolar Kanunu bu özelliği ile başlı başına ilgiyi hak eden, Osmanlı ve münhasıran İttihat ve Terakki tarihinde dikkati çeken bir mevzudur. Bu çerçevede de zaten Tarık Zafer Tunaya tarafından meclis tartışmalarına dayanan bir değerlendirme yapılmış, kapitülasyonların İttihat ve Terakki döneminde süren etkisine ve bu kanun dolayısıyla İttihat ve Terakki’nin mecliste karşılaştığı zorluklara dikkat çekilmiştir.²

Bu çalışmada ise İspirtolar Kanununa başka bir açıdan yaklaşılacak, üreticiler ve yöneticiler arasındaki ilişkiler temel alınmak suretiyle yasal düzenlemenin arka planındaki sosyo-ekonomik ve siyasal gelişmeler tartışılacaktır. Bu kapsamda Osmanlı’da bağıcılığın özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren gelişiminin değerlendirilmesi gerekmektedir. Söz konusu tarihsel süreçte üzüm üreticilerinin içinde buldukları durum ve yaşadıkları sorunlar, İspirtolar Kanunu gibi bir yasal düzenlemeye ihtiyaç duyulmasının temel gerekçesini oluşturduğundan, kanunun ruhunu anlayabilmek açısından ilgili sorunların değerlendirilmesi önem kazanmaktadır. Üreticilerden ve onların temsilcisi olarak yerel yönetimlerden gelen başvurular, aşağıdan gelen taleplerin karar alma mekanizmaları üzerindeki etkisini göstermesi açısından analizimizin odağında yer alacaktır. Çalışmada ayrıca kanunun uygulamasının durdurulması karşısında üreticilerden gelen tepkiler incelenecektir. Böylece üreticiler-devlet ilişkilerinin, Osmanlı Devleti örneğinde uluslararası ticaret ve emperyalizm gibi faktörlerin etkisi altında şekillendiği ortaya konacaktır.

1 *Düstur*, Tertib-i Sani, Cilt 1, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1329, ss. 645-648.

2 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt 3 İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 91-93, 418-419.

1. Uluslararası Ticaret Ekseninde Bağcılığın Gelişimi

Osmanlı İmparatorluğu'nun en değerli tarımsal ürünlerinden biri olan üzüm, aynı zamanda çok önemli bir ihracat kalemiydi.³ Bu nedenle, Osmanlı ekonomisinin dünya ekonomisine eklenmesi ve dış talebe bağlı üretiminin özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren artışı Osmanlı bağcılığını doğrudan etkilemiştir. Dünya piyasasından Osmanlı üzümüne talep arttıkça, üretim de artan talebe uygun bir şekilde ihracat hedefli bir gelişim göstermiştir. Dış talebin artışında, başlıca üzüm üreticisi olan ülkelerin yaşadığı sorunlar etkili olmuştur. Fransız bağlarının asma kurdu ya da asma biti olarak bilinen filoksera nedeniyle zarar görmesi, 1887 yılında kuraklık nedeniyle Yunanistan'da rekoltenin azalması ve ayrıca Fransa ve İtalya arasındaki ticaret anlaşmasının 1888'de yürürlükten kalkması gibi faktörler dolayısıyla Fransa'nın iç talebi karşılamakta yetersiz kalması bu sorunlar arasında gösterilebilir.⁴

Fransa'nın üzüm ithalatını arttırması dolayısıyla, sadece Aydın Vilayeti'nde 1870-1875 yılları arasında bağlık alanlarda 8-10 kat civarında bir artış görülmüştür. Buna paralel olarak ürün rekoltesi ve ihracatta da artış yaşanmıştır.⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun üzüm üretimi ve ihracatında öne çıkan şehirlerinden İzmir üzerinden söz konusu artış rahatlıkla takip edilebilmektedir:

Tablo 1: 1844-1884 yılları arasında İzmir'de Üzüm Üretimi

Yıllar	Üretim
1844	8.000 ton
1868	19.000 ton
1871	48.000 ton
1872	31.000 ton
1879	75.000 ton
1881	49.000 ton
1884	95.000 ton

Kaynak: Gustav Eisen, *The Raisin Industry, A Practical Treatise on the Raisin Grapes. Their History, Culture and Curing*, H. S. Crocker & Company, San Francisco, 1890, ss. 35, 176. (Amerika'nın İzmir konsolosu W. E. Stevens'in 28 Şubat 1884 tarihli raporundan)⁶

3 1878-1913 yılları arasında Osmanlı ihracat verileri incelendiğinde görülmektedir ki toplam ihracat gelirleri içinde üzüm ihracatı hep ilk sıralarda yer almaktadır. 1879 yılında kuru üzüm ihracatının toplam ihracat içindeki oranı %16.1'e kadar çıkmıştır. Üzüm ihracatının 1878-1913 yılları arasındaki değeri ve toplam ihracat içindeki payı için bakınız: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi 1878-1913*, Zerbamat Basımevi, Ankara, 1939, ss. 55-59; Şevket Pamuk, *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 1*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1995, ss. 37-39, 46.

4 Ayrıntılar için bakınız: Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2007, ss. 165, 266.

5 Özkan Keskin, "Üzümün Bağ Asmanın Kurdu: Osmanlı İmparatorluğu'nda Filoksera ile Mücadele", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX/2, 2015, ss. 482, 498; "Smyrna Raisins", *Journal of the Society for Arts*, vol. 30, no. 1554 (September 1, 1882), s. 964; "The Production of Smyrna Raisins", *Journal of the Society for Arts*, vol. 31, no. 1615 (November 2, 1883), s. 1036. 1883 yılı itibarıyla, İzmir'den üzüm ihracatının son 5 yıl içinde ortalamasına bakıldığında ülkelere göre dağılımı şu şekildedir: %38 Fransa, %24 İngiltere, %10 Avusturya, %10 Almanya, %3 İtalya, %3 Rusya ve %4 diğer ülkeler. "The Production of Smyrna Raisins", s.1036.

6 İstanbul başkonsolosu G. H. Heap de yine benzer bir artışa işaret etmektedir. Heap'e göre İzmir'de 1844 yılında ortalama mahsul 6-8 bin ton iken, 1868 yılında 19 bin tona çıkmıştır. 1871 yılına gelindiğinde ise İzmir'den ihracat 48 bin ton olmuştur. 1881'de ihracattaki artış devam ederek 75 bin tona ulaşmıştır. İlgili raporlardan da takip edildiği üzere, Osmanlı bağcılığı bu dönemde ihracat eksenli bir gelişim göstermiştir. Eisen, *Age*, ss. 34-35.

1909 Tarihli İspirtolar Kanununun Kısa Hikâyesi: Osmanlı'da Üretici-Devlet İlişkileri ve İktisadi Bağımlılık Sorunu Üzerine Bir İnceleme

Ancak dış talebe bağlı olarak gelişen Osmanlı bağıcılığı 1890'lara gelindiğinde büyük krizlerle karşılaşacaktır.⁷ Öncelikle, Osmanlı kuru üzümünün en büyük alıcısı olan Fransa'nın 1891 yılında ithalata getirdiği yüksek gümrük vergileri nedeniyle dış talebe bağımlı üretim yapan bu sektör ürünlerini satmakta büyük zorluk yaşayacak, bu durum üzüm fiyatlarında keskin düşüşler yaşanmasına yol açacaktır. Filoksera hastalığının 1885 yılından itibaren Osmanlı'ya ulaşarak, asma fidanlarına musallat olması ise zaten sıkıntıya düşen üzüm üreticilerine büyük bir darbe vuracaktır. Hastalık nedeniyle bağlar harap olurken, Osmanlı üzümüne yönelik dış talepte de ciddi bir daralma yaşanmıştır. Bir yandan üzüm fiyatlarında yaşanan keskin düşüşler, diğer taraftan ihracatın daralması sonucu üzüm üreticileri mallarını satamayarak çok zor duruma düşmüşlerdir.⁸

Söz konusu durumu Osmanlı arşiv belgelerinden takip etmek mümkündür. Şarköy ve Mürefte kazaları ile Aydın Vilayeti'nden yapılan başvurular, bu kapsamda özellikle dikkati çekmektedir. 1893 yılının Kasım ayında Aydın Vilayeti'nden gelen yazıda, Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ithal ettiği kuru üzümün gümrük resmini arttırması nedeniyle üzüm fiyatlarında fevkalade düşüşler olduğu vurgulanmaktadır. Üzüm fiyatları yapılan üretim masrafını bile çıkaramayacak düzeye indiği için üreticiler bağlarını söküp tarla yapmaya başlamışlardır. Vilayetin başlıca geçim aracının üzüm ticareti olması sebebiyle bu duruma bir çare bulunmasını isteyen yerel yönetim, çözüm önerisini de ilgili başvurusunda şöyle dile getirmiştir: "Memalik-i Mahruse-i Şahanede husule gelen kuru üzümlerden ispiroto imalinin teshiliyle ecnebi ispirotolarının kolayca idhaline meydan vermeyecek surette resm ile mükellef tutulması..."⁹ Yine Fransa'nın gümrükleri yükseltmesi nedeniyle imal ettikleri şarapları ihraç edemeyen Gelibolu Sancağı'na bağlı Şarköy ve Mürefte Kazaları ahali de benzer bir başvuru yaparak, yabancı devletlerden Osmanlı İmparatorluğu'na gelmekte olan ispiroto ve rakıdan alınan gümrük resminin arttırılmasını talep etmişlerdir. Bu sayede, üretilen üzümler elde kalmayarak ispiroto ve rakı imalinde kullanılabilir, ithal edilen ürünlerle rekabet edilebilecekti.¹⁰

Üzüm üreticilerinin içine düştükleri sıkıntılı durumun bir sonraki sene de sürdüğünü, yeni gelen başvurulardan takip edebiliyoruz. Aydın Vilayeti'nden gönderilen yazıda, üzüm üretimi ile geçinen Çeşme kazası ahalisinin, üzüme olan talebin azalması ve fiyatlardaki düşüşün devamı nedeniyle son derece zarurete duçar oldukları ifade edilerek, yeni mahsul de yakında geleceğinden bir an evvel bu soruna çare bulunması istenmiştir. Bahsi geçen yazıda, üzüme olan talebin tekrar arttırılması için öncelikle yurtdışında "mevadd-ı muzırradan imal" olunan ve sağlığa zararlı ispirotoların ithalatına yüksek gümrük resmi uygulanması gerektiği ifade edilmiştir. Gümrüklerle ilgili bu önleme ek olarak, ülke içinde ispiroto imalinin kolaylaştırılması ve arttırılması talebi de dile getirilmiştir.¹¹ Bütün bu başvurular çok açık bir şekilde göstermekte ki, ihracata yönelik üretim yapan Osmanlı üzüm üreticileri, ihracat olanaklarının daralması ile ellerindeki ürünü satamamış ve bu nedenle de büyük sıkıntı içine düşmüşlerdir. Anlaşılacağı üzere, geçimlerini üzümden sağlayan ahali, devletten durumlarına çözüm üretmesini beklemekte ve bunun da üzüme

7 Dış talep, özellikle de Fransa'nın artan ithalatı dolayısıyla İzmir bölgesinde üzüm üretiminin gelecekteki talebe uygun olmayacak biçimde arttığına 1880'lerin başında dikkat çekildiğini görüyoruz. "The Production of Smyrna Raisins", s. 1036.

8 Kurmuş, *age*, ss.165-166, 266. Osmanlı İmparatorluğu'nda filoksera ile mücadele konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız, Keskin, *agm*, ss. 484-498. Filoksera'nın üzüm bağlarına verdiği hasar o kadar yüksek boyuttaydı ki, "1885-1902 yılları arasında Aydın Vilayeti sınırlarındaki 20 kazada toplam 762.000 dönüm bağın 550.000 dönümü" tahrip olmuştu. Keskin, *agm*, s. 502.

9 BOA, DH.MKT, 171/72 (23 Kasım 1893); BOA, BEO, 324/24241 (7 Aralık 1893)

10 BOA, DH.MKT, 48/34 (27 Mayıs 1893, 25 Kasım 1893); BOA, BEO, 324/24241 (7 Aralık 1893)

11 BOA, DH.MKT, 193/44

olan talebi tekrar arttırmakla mümkün olduğunu düşünmektedir. Üzüm üreticisinin talepleri nettir: Dâhilen ispiroto imalinin teşvik edilmesi, haricen ise yurtdışından gelecek ispirotalara yüksek bir gümrük vergisi uygulanması.

Osmanlı tarımının ve ihracatının en önemli ürünlerinden olan üzüm üretiminin karşı karşıya kaldığı bu ciddi sorunun Meclis-i Vükela gündemine de geldiği görülmektedir. İlgili Meclis-i Vükela kararında, Fransa hükümetince kuru üzümlerin gümrük resminin arttırılması sonucu Osmanlı ticaretinin uğradığı zararın ortadan kaldırılması ve bağcılık ile şarapçılığın gelişimi için esasen iki yol olduğu vurgulanmaktadır. İlk olarak, Memalik-i Ecnebiyye'ye ihraç olunacak ispiroto ve şaraplardan gümrük resmi alınmaması gibi bazı izinlerle yerli şarap ve ispirotaların yurtdışında tanınırlığının arttırılabileceği ifade edilmiştir. İhracat teşvikinin dışında ikinci bir yol olarak ise kuru üzümlerin “dâhilen sarfiyatını tezyide medar olmak için Avrupa'dan külliyyet üzere gelen ve birtakım mevadd-ı muzırrayı havi bulunan ispirotaların müskiratta men-i istimali” önerilmiştir.¹² Bütün öneriler ve taleplere baktığımızda, yurtdışından ispiroto ithalinin önlenerek kuru üzümlerin ülke içinde içki ve ispiroto yapımında kullanılması ile üretilen ürünlerin ihracı için bazı kolaylıklar sağlanması noktalarında ortaklaştıklarını görmekteyiz. Osmanlı bağcılığının içine düştüğü krizden çıkabilmesi ancak dâhili ve harici söz konusu önlemlerin alınması yoluyla mümkün olabilecekti.

2. İkinci Meşrutiyet'in İlanı Sonrası Gelen Talepler

Osmanlı arşiv belgeleri incelendiğinde, sıklıkla 1893-1894 yılları arasında yoğunlaştığı görülen üzüm üreticisi taleplerinin, 1908 sonrasında yeniden canlandığını tespit etmekteyiz. İkinci Meşrutiyet pek çok toplumsal hareketi canlandırdığı gibi ithal malların rekabeti karşısında tutunmakta zorlanan Osmanlı üreticilerini de harekete geçirmiştir. Bu çerçevede 1909 yılı Mart ayında Edirne Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazı oldukça dikkati çekmektedir. Bahsi geçen yazıya göre vilayet dâhilinde çokça mevcut olan bağlar seneden seneye azalmış, hatta bunların birçoğu metruk halde kalmıştır. Bu durum yurtdışından gelen ispirotalardan pek ucuz fiyatla rakı, şarap ve konyak gibi alkollü içki imal edilmesinden ileri gelmektedir. Bunun üzerine, ispirotadan yapılan meşrubatın sıhhaten zararlı olduğu daha önce Vilayet Sıhhiye Müfettişliğinden bildirildiği için, ispirotaların ithali serbest bırakılmakla birlikte bunlardan alkollü içki imalini önlemek için içlerine gaz yağı konulması Meclis-i İdare-i Vilayet tarafından kararlaştırılmıştır. Ancak vilayete Mürefte Kaymakamlığı'ndan iletilen bir telgrafa göre ahali bu kararı da yetersiz bulmuş; ispirotaların içine eklenecek gaz yağının izalesi mümkün olup yine alkollü içki imalinde kullanılabileceğinden bahisle, ispirotonun ithaline katiyen meydan verilmemesini talep etmiştir. Dâhiliye Nezareti de Edirne Vilayeti'nden kendisine iletilen bu talep karşısında, “hem bağlar mahsulâtının temin-i revacı hem de ahalinin muhafaza-i sıhhati için ispirotoya gaz yağı konulmasına müsaade itası” hakkında Maliye Nezareti'nin mütalaasını istemiştir.¹³ Maliye Nezareti 11 Ağustos 1909'da Dâhiliye'ye gönderdiği cevapta, telvin tedbirinin ithal olunan tüm ispirotalara uygulanmasının ticaret anlaşmaları uyarınca ecnebi ispirotalarının ithaline getirilen müsaadenin ihlali anlamına geleceğini ve bu durumun

12 BOA, MV, 80/60 (13 Haziran 1894)

13 BOA, DH.MKT, 2771/32. Aynı belgeden Tekfurdağı Mutasarrıflığı'nın pamukyağlarının zeytinyağına karıştırılmasını önlemek amacıyla içlerine gaz yağı konulması hususunda izin istediğini öğrenmekteyiz. Pamukyağlarının zeytinyağlarına karıştırılması bu dönemde öne çıkan bir gıda güvenliği meselesi olmuştur. Ayrıntılar için bakınız. Oya Gözel-Durmaz, “Osmanlı'da Gıda Güvenliği: Halk Sağlığı ve Uluslararası Ticaret Kiskacında Mahlûd Zeytinyağları Meselesi”, *Osmanlı Araştırmaları*, LIV, 2019, ss. 277-305. Nisan ayına geldiğimizde Edirne Vilayeti'nin ispirotalar ve pamuk yağlarının içecek ve yiyecek yapımında kullanılmasını önlemek için içlerine gaz yağı konulması hususundaki talebini yinelediğini görmekteyiz. BOA, DH.MKT, 2798/31 (11 Nisan 1909).

1909 Tarihli İspirtolar Kanununun Kısa Hikâyesi: Osmanlı'da Üretici-Devlet İlişkileri ve İktisadi Bağımlılık Sorunu Üzerine Bir İnceleme

şikâyete yol açacağını ifade etmiştir. Müskirat vergisini toplayan Duyun-u Umumiye'ye de danışılarak verilen cevapta, şikâyete meydan vermemek için telvin işleminin bilhassa müskirat imalinde kullanılmak üzere ithal edilen ispirotolarla uygulanmaması istenirken, sanayide kullanılmak üzere ithal edilen ispirotolarla kullanılabileceği belirtilmiştir. Dâhiliye Nezareti de Edirne'ye bu çerçevede bir yanıt yazmıştır.¹⁴

Aynı sorundan muzdarip Limni'de, Meclis-i İdare-i Liva, beledi tababetten alınan müzekkereye dayanarak ispirotodan mamul müskiratın sıhhat-i umumiyeye zararlı olması nedeniyle Limni Adası'na gelen ispirotoların müskirat üretiminde kullanımına imkân kalmayacak surette içlerine gaz yağı eklenmesi kararını almıştır. Ancak bu karara karşı müskirat sahipleri başvuruda bulununca, söz konusu karar usul ve nizama aykırı ve hazine ile ispiro sahiplerini zarara uğrattığı denilerek Midilli Duyun-u Umumiye Nezareti tarafından kararın kaldırılması gerektiği livaya bildirilmiştir. Bu durum karşısında Limni Mutasarrıflığı, her ne kadar almış oldukları karar yürürlükteki usule aykırı görünüyorsa da, bazı tedbirlerin alınmasının elzem olduğunu ifade etmiştir. Dışarıdan adaya getirilen ispirotolardan rakı ve konyak imal edilmekte olduğunu ve bu nedenle de ada üzümlerinden üretilen ve ihraç edilen şarap ve rakının fiyatının düştüğünü vurgulayan Limni Mutasarrıflığı, bu şartlar altında ahalinin bağ yetiştirmek hususundaki heveslerinin kırıldığının altını çizmiştir. Adaya getirilecek ispirotoların içine gaz dökülerek sahiplerine o şekilde verilmesinin uygun bir önlem olacağını tekrar belirten yerel yönetim, bu uygulama ile amaçlanan adaya ispiro ithalini engellemek değil sıhhat-i umumiyenin ve bağıcılığın korunması olduğunu dile getirmiştir. Dolayısıyla da mahallinde alınan tedbirlerin devamının uygun olup olmadığını 1909 yılı Şubat ayında Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne sormuştur. Vilayet yönetiminin başvuruyu Dâhiliye Nezareti'ne iletmesinin ardından, Nezaret de bu talebi Rüşumat Emaneti'ne yönlendirmiştir.¹⁵ Başvuruyu değerlendiren Rüşumat Emaneti Kimyagerliği, gümrüklerce uygulanan yürürlükteki Muayene-i Sıhhiye Nizamnamesi'nde ispirotolar hakkında bir açıklama olmaması nedeniyle ispirotoların gümrüklerden serbestçe geçtiğini; bu nedenle de adada tatbiki arzu edilen usulün devamının caiz olmayacağı kanaatini paylaşmıştır.¹⁶

Gerek Edirne gerekse Limni'den gönderilen başvurularda dikkati çeken nokta yerel yönetimlerin merkezi bir kararı beklemeden ahalinin içinde bulunduğu sıkıntıya çözüm üretebilmek adına harekete geçmeleridir. Bu kapsamda idare meclislerince ispirotanın içki yapımında kullanımını engellemek için içlerine gaz yağı katılması kararı alınmıştır. Yine ilgili başvurularda yerel yönetimlerin kendilerine dayanak olarak iki noktayı seçtikleri görülmektedir: Sıhhat-i umumiyenin korunması ve bağıcılığın gelişimi. Yani taleplerini dile getirirken kamu sağlığı ve üreticilerin refahının korunması gerektiği vurguları iç içe geçmiş durumdadır. Ayrıca her iki yerel yönetim de Vilayet Sıhhiye Müfettişliği ve Belediye Tababet gibi kamu sağlığı uygulamalarının yerel aktörlerince desteklenmişlerdir. Yine ilgili yazışmalar üzüm üreticilerinin ithal malların rekabeti karşısında gitgide kötüleşen ekonomik durumunu da çok net bir şekilde ortaya koymaktadır. Yıllardır süren bu sorun karşısında, üreticilerin artık bağıcılığı bıraktığı veya bırakma noktasına geldiği görülmektedir.

14 Sanayide kullanılmak üzere ithal edilen ispirotolardan, müskirattan alınan resm-i miri alınmıyordu. Bunların müskirat imalinde kullanılması hazinenin vergi kaybı anlamına geldiği için, telvin işlemine sanayide kullanılmak üzere ithal edilen ispirotolarda izin verilmiştir. BOA, DH.MKT, 2900/98

15 BOA, DH.MKT, 2799/68; BOA, DH.MKT, 2816/74

16 BOA, DH.MKT, 2816/74. Dahiliye Nezareti de Rüşumat Emaneti'nden aldığı cevabı Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne 1909 yılı Mayıs ayında iletmiştir.

3. İspirtolar Kanunu'nun Kabul Edilişi ve Sonrası

Üzüm üreticilerinin yerel yönetimlerce dile getirilen talepleri hükümet cephesinde de yankı bulmuştur ki 15 Ağustos 1909 günü İspirtolar Kanunu tasarısı Meclis-i Mebusan gündemine getirilmiştir. Mecliste yapılan görüşmelerde yurt dışından getirilen ve içinde zararlı maddeler bulunan ispirotoların hem sıhhat-i umumiyyeye hem de bağıcılığa zarar verdiğinin altı çizilmiştir. İthalatı 16 milyon kilograma varan bu ispirotolar nedeniyle çok üzüm bağının söküldüğü ve bağıcılıkla meşgul olan bilumum Aydın Vilayeti ahalisinin de 1311 (1895-1896) yılından beri senede 3-4 defa bu mevzu ile alakalı başvuruda bulunduğu da yine ilgili görüşmelerde Müskirat Encümeni'nden İsmail Sıtkı Bey (İzmir milletvekili) tarafından belirtilmiştir. İsmail Sıtkı Bey, sıhhat-i umumiyenin korunması için alınacak bu tedbire diğer devletlerin de itiraz etmeyeceği çünkü ispiroto ithalatının tamamen yasaklanmayacağı görüşündedir: "Yalnızca üzümünden üretilmemiş ve muzır olduğu fennen sabit olan ispirotoların ithalinde bunun müskirat imalinde kullanımını önlemek için maddelere sırf bir koku vermek için diğer bir madde ile tahlit edilmesini öneriyoruz."¹⁷ İsmail Sıtkı Bey gibi, görüşmelerde söz alan Biga milletvekili Arif İsmet Bey de halk sağlığının ve Osmanlı bağıcılığının korunması vurgularını bir arada yaparak kanun lehinde düşüncelerini ifade etmiştir.¹⁸ 19 Ağustos'ta tekrar meclis gündemine gelerek kimi maddelerinde değişiklik yapılan kanun tasarısı, 30 Ağustos 1909'da *Takvim-i Vekayi'* de yayınlanarak ilan edilmiştir.¹⁹

Ancak 4 ay sonra hükümet, bu kez kanunun uygulanmaması amacıyla meclise başvurmuştur. Maliye Nazırı Cavid Bey, Meclis'e verdiği izahatta hükümetin ciddi bir "imkânsızlık ve mecburiyet karşısında bulunduğunu" ifade ederek, kanunun tatbikinde biri fenni ve diğeri ahdi iki müşkülât karşısında kaldıklarını açıklamıştır. Kanuna göre üzümünden başka maddelerden üretilen ispirotolar yalnız sanayide kullanılmak üzere ithal edilebilecekti. Ancak Cavid Bey, tasfiye edilmiş olarak ithal edilen ispirotoların üzümünden mi başka maddeden mi yapıldığının fennen tespit edilemediğini kimyagerlerin ve rüsumat müşavirinin gönderdiği raporlardan öğrendiklerini belirtmiştir. İkinci müşkülât ise Osmanlı Devleti'nin 1861 ve 1862 yıllarında çeşitli devletlerle imzaladığı ve söz konusu devletlere tuz, tütün, barut, silah ve savaş mühimmatı gibi belirli eşyalar dışında kalan ürünlerini Osmanlı ülkesine serbestçe ihraç etme hakkı tanıyan ticaret anlaşmalarından kaynaklanmaktaydı. İspirtolar Kanunu ile üzüm ve ürünleri dışında kalan ispirotoların ithaline getirilen kısıtlamaların bu ticari anlaşmalarla tezat teşkil ettiğinin altını çizen Cavid Bey'in diğer devletlerin müteakabiliyet esasında Osmanlı mahsulât ve mamulâtına karşı benzer bir muamele uygulamasından çekindiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle de ispirotolar Kanunu'nun uygulanması geçici bir süre için tehir edilmiştir.²⁰ Osmanlı meclisinin üzüm üreticilerinin yıllardır dile getirdikleri sorunlara çözüm getirebilmek amacıyla kabul ettiği bu yasal düzenleme, Osmanlı ekonomisinin dışa bağımlılığı ortadan kaldıramadığı için uygulanamamıştır. Gümrükleri üzerinde bağımsız bir devletin sahip olması gereken kontrol ve belirleyiciliği çoktan kaybeden Osmanlı Devleti, yerli üreticiyi koruma imkânlarını da beraberinde kaybetmişti. İspirtolar Kanunu, bu emperyalist çemberi kırıp üreticilere nefes

17 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre I, Cilt 6, İctima Senesi 1, 134. İnikad (2 Ağustos 1325), ss. 452-453.

18 *Age.*, s. 454.

19 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre I, Cilt 6, İctima Senesi 1, 138. İnikad (6 Ağustos 1325), ss. 571-572; *Düstur*, Tertib-i Sani, Cilt 1, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1329, ss. 645-648.

20 Meclis'in kabul ettiği İspirtolar Kanunu'nun bu şekilde rafa kaldırılması milletvekillerinin Cavid Bey'e çok ciddi eleştiriler getirmesine yol açmıştır. İlgili meclis görüşmeleri için bakınız. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre I, Cilt 1, İctima Senesi 2, 16. İnikad (5 Kanun-u Evvel 1325), ss. 323-337. 1861 Ticaret Anlaşmaları için bakınız. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi VII. Cilt, Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, TTK Basımevi, Ankara, 2003, ss. 260-261.

1909 Tarihli İspirtolar Kanununun Kısa Hikâyesi: Osmanlı'da Üretici-Devlet İlişkileri ve İktisadi Bağımlılık Sorunu Üzerine Bir İnceleme

aldırabilmek için yapılmış bir girişim olsa da, akıbeti olumlu olmamış; aksine devletin sınırlılıklarını çok acı bir şekilde ortaya koymuştur.

Osmanlı arşiv belgelerinden takip edebildiğimiz kadarıyla, kanunun bu şekilde askıya alınmasında Avusturya Sefareti'nin 1909 yılı Ekim ayındaki itirazı etkili olmuştur. İlgili yazısında, 1862 senesinde Osmanlı ve Avusturya-Macaristan devletleri arasında imzalanan ticaret anlaşmasının 6. maddesini dayanak gösteren sefaret, söz konusu maddede yer alan "Avusturya'nın bilcümle mahsulât-ı arziyye ve sanayisiyle her nevi emtia-i ticariyesi ve sairesi...memalik-i Osmaniye'nin bila-istisna her tarafına kabul edilecektir" şeklindeki ifade uyarınca ispiroto ithalatının yasaklanamayacağını ifade etmiştir. Anlaşmaya göre inhisar altında veya memnu olmayan bütün mahsulât ve mamulâtın serbest bir şekilde Osmanlı gümrüklerinden geçmesi gerekiyordu. Üzüm ve üzüm ürünleri dışında maddelerden yapılan ispirotoların kanuna göre ancak sanayide kullanmak için ithal olunabileceğini, oysaki Osmanlı Devleti'nde sanayide zaten pek ispiroto kullanılmadığını belirten Avusturya Sefareti, İspiroto Kanunu'nun uygulanmasının Avusturya-Macaristan menşeli alkollerin Osmanlı'ya girişinin tamamen men edilmesi sonucunu doğuracağını iddia etmiştir. Ayrıca, hiçbir devletin gümrük nizamı, üzümden yapılan ispirotolar ile üzüm dışı maddelerden yapılan ispirotolar arasında bir fark ortaya koymamıştır diyerek itirazını kuvvetlendirmeye çalışan sefaret, bilimsel olarak da üzüm ve ürünlerinden imal edilmiş ispirotoların, başka maddelerden imal edilmiş ispirotolardan kimyevi tahlil ile ayırt edilemeyeceği görüşünü savunmuş ve buradan hareketle kanunun uygulamaya konmamasını istemiştir. Bu itirazı değerlendiren İstişare Odası ise, önemli olan ispirotonun hangi malzemeden yapıldığı değil, hangi tip ispirotonun sağlığa zararlı bulunduğunu bilimsel olarak ispat edebilmektir diyerek; üzüm ve ürünlerinden başka maddelerden üretilen ispirotoların ithalatının sınırlanabilmesi için sıhate zararlı olduklarının ispat edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Eğer ki sıhate zararlı oldukları ispat edilebilirse, bunların ülkeye girişi ve dâhilde kullanımı ilgili anlaşmalara rağmen men edilebilir görüşünü savunmuştur. Pamukyağları için bu kapsamda bir uygulama olduğuna dikkat çekilerek ispirotoların da sağlığa zararlı değilse ister üzümden ister başka maddeden yapılsın serbestçe ithal edilebileceği; sıhate zararlı olanlarının ise ancak sanayide kullanılacak bir hale getirilerek tahlit ve telvin edilebileceği belirtilmiştir.²¹ Söz konusu yazışmalarda açıkça görüldüğü üzere, Avusturya Sefareti'nin 1862 Ticaret Anlaşması'nı dayanak göstererek yaptığı itiraz Osmanlı yetkilileri katında da karşılık bulmuş ve yerel üzüm üreticilerini korumak için yapılan düzenlemede geri adım atılmak zorunda kalınmıştır. Üzüm ve ürünleri dışında maddelerden üretilen ispirotoların sağlığa zararı fenni yöntemlerle ispat edilemediği için kanunun uygulanması askıya alınmıştır. İstişare Odası'nın yaptığı yorumda, devletin iktisadi bağımlılığı ile barışık bir değerlendirme yapması bu noktada dikkatten kaçmamaktadır. Üzüm üreticilerinin gitgide bozulan ekonomik durumlarına çözüm bulma arayışı gündem dışı kalırken, ithalata getirilecek sınırlama sağlığa zararlı olma koşuluna bağlanmıştır. Böyle olunca da konu sosyo-ekonomik bağlamından kopararak, teknik bir mesele düzeyine indirgenmiştir.

Kanunun kabul edilişi ile askıya alınması arasında geçen 4 aylık süreçte üzüm üreticilerinin ispiroto ithaline karşı tepkilerinin devam ettiğini görmekteyiz. Temsilcisi olduğu bölgenin sorunlarını dile getirmeye çalışan Manisa mebusu İlhami Bey, bu kapsamda Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e bir telgraf ile başvurarak, ispirotolar nizamnamesinin henüz tatbik edilmemesi yüzünden ahalinin "pek ziyade heyecanda bulduklarını" ifade ederek, duruma çözüm getirilmesini talep etmiştir. Bu telgraf üzerine Aydın Vilayeti'ne

21 BOA, HR.İD, 1871/85; BOA, HR.HMŞ.İŞO, 90/59; BOA, DH.MUI, 28.1/64 (1 Kasım 1909). Bu itiraz üzerine Dâhiliye Nezareti, Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Riyaseti'ne başvurarak konuyla alakalı görüşünü istemiştir.

yazan Dâhiliye Nezareti, nizamnamenin bazı maddelerinin tefsiri için Meclis-i Vükela kararıyla Şura-yı Devlet'e havale edilmesi nedeniyle şimdilik tatbik edilemediğinin orada lazım gelenlere anlatılarak heyecanın teskinine çalışılmasını ve mebus İlhami Bey'e de konuyla alakalı malumat verilmesini istemiştir. Aydın Vilayeti tarafından nezarete gönderilen yanıtta anlıyoruz ki Manisa'da ahalinin tepkisi heyecan durumunun ötesine geçmiş ve Manisa Boykot Cemiyeti tarafından ecnebi ispirotlarının boykot edildiğine dair, "hükümete haber verilmeksizin ilan varakaları tab' ve talik" edilmiştir. Bu ilanların müsadere ve boykotun menî için liva mutasarrıflığına yazılmış ve mutasarrıflık da boykotun kaldırıldığını bildirmiştir.²²

Avusturya-Macaristan mallarına karşı uygulanan 1908 boykotunda Gördes Boykotaj Cemiyeti de yerli üzüm kullanımı çağrısı yapmış; helvacı esnafı, ithal şeker kullanımı yerine yerli üzümleri kullanarak üretim yapmaya başlamıştır. Dolayısıyla, boykot uygulanarak yerli üzüm mahsulâtının kullanımının teşvik edilmesi çağrıları ilk değildir ve İzmir bölgesi 1908 boykot hareketinin en önemli merkezlerinden biri olarak bu konuda ciddi bir deneyime sahiptir.²³ Manisa Boykotaj Cemiyeti'nin İspirtolar Kanunu meselesiyle boykot çağrısını yinediği ve bu yolla yerli üzümlerin kullanımı konusunda kitle desteğini sağlamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Manisa'da yurtdışından getirilen ispirotlara karşı yapılan boykotaj yasaklanmışsa da ahalinin meşrutiyet döneminin önemli kitlesel eylem biçimlerinden boykotu, yerel üzüm üretimi ve üreticisini korumak amacıyla kullanmış olması önemlidir. Hükümet ise kimi ekonomik zorunluluklardan kaynaklansa da yabancı devletlerle ilişkilerini bozmamak için üreticilerin bu kendiliğinden tepkisini engelleyerek bir anlamda üreticiyi karşısına almayı yeğlemiştir. 1908 boykotunda iktidar desteği boykotun gelişimi ve yaygınlaşmasında önemli bir paya sahipken yerel yönetim ile yapılan yazışmalardan anladığımız kadarıyla ispiroto boykotu yerelde kendiliğinden örgütlenen bir hareket olmuştur.²⁴

İspirtolar Kanunu'nun rafa kaldırılmasının ardından ahalinin şikâyetleri kesilmediği için yerel yönetimlerden yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulduğu yolunda talepler gelmeye devam etmiştir. Kosova Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir belgede, meyhanecilerin meşrubatta kullandıkları ispirotların mağşuş olduğu ve mağşuş ispirotoyla imal edilen içkilerin zararları ifade edilmiştir. Vilayet, önlem almak istese de ispirotlar hakkında bir kanun hazırlanıp kabul edilmedikçe meşrubat-ı küliyyenin saflığını temin edemeyeceklerini ve bu nedenle alkol hastalığının tahribatının sınırlanamayacağını belirterek, yeni bir kanun hazırlanması hususundaki beklentilerini Osmanlı merkezine iletmıştır.²⁵ Benzeri bir şekilde Urla kazası ahali de bölge üzümlerinin dâhilde ve hariçte temin-i revacı için çeşitli önlemlerin alınmasını istediği bir başvuru yapmıştır. Söz konusu başvuruda İspirtolar kanununa atif yapılarak, üzümlerin ülke içinde temin-i revacı için kanunun mevki-i icraya konması talebi dile getirilmiştir. Bu başvurunun Dâhiliye Nezareti'ne iletilmesinin ardından Dâhiliye ve Maliye Nezaretleri arasında yapılan görüşmelerden öğrendiğimize göre ecnebi ispirotları için yeniden bir kanun layihası tanzim edilmekteydi.²⁶ Her ne kadar bu kanun layihasının akıbetini bilemesek

22 BOA, DH.MUİ, 24.2/11; BOA, DH.MUİ, 30.1/48

23 Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 154, 322.

24 1908 sonrası Avusturya-Macaristan menşeli ithal ürünlere karşı yerli ürünlerin kullanımı vurgusunu taşıyan boykot hareketleri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız. Çetinkaya, *age*; Donald Quataert, "Avusturya-Macaristan'a Karşı Boykot", *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, ss.189-225.

25 BOA, DH.MUİ, 69.1/62

26 BOA, DH.MUİ, 74.2/1

1909 Tarihli İspirtolar Kanununun Kısa Hikâyesi: Osmanlı'da Üretici-Devlet İlişkileri ve İktisadi Bağımlılık Sorunu Üzerine Bir İnceleme

de ilgili arşiv belgelerinden Haziran ve Temmuz 1910 tarihi itibarıyla hükümetçe yeniden tanzim edilen ispiroto kanunu layıhasının Meclis-i Mebusan'da Encümen-i Mahsus'ta tetkik edildiğini öğrenmekteyiz. Dış müdahalenin bu sefer daha kanun encümünde görüşülürken devreye girdiğini, Almanya Sefareti'nin yeni ispiroto kanununda patatesten çıkarılan Alman ispirotalarının kullanımı ve ithalatının engellenmemesi hususunda Osmanlı hükümetinin ihtimam göstermesini isteyen başvurusundan anlamaktayız.²⁷

1910 yılı Ocak ayına ait bir belgeden ithal ispirotolar hakkında cari olan uygulamayı da takip edebilmekteyiz. Söz konusu belgeye göre, yabancı devletlerden içki imali için Müskirat Nizamnamesi'nde²⁸ belirtilen vergilerin ödenmesi şartıyla ispiroto ithal edilebilmekteydi. Sanayide kullanılmak üzere ithal olunan ispirotoların ise masrafı mal sahibine ait olmak üzere de-natüre edildikten sonra ithalat resminden başka hiçbir vergiye tabi tutulmaması gerekiyordu. Müskirat resm-i miri gelirinin Duyun-u Umumiye İdaresi'ne bırakılacağı da yine belgede ifade edilmiştir.²⁹

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli tarımsal faaliyetlerinden biri olan üzüm üretimi, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekonominin giderek dünya iktisadi sistemine eklenmesinin ve yapılan serbest ticaret anlaşmalarının etkisiyle ihracat odaklı bir gelişim sergilemiştir. Bu kapsamda yurtdışından gelen talebe bağlı olarak üretim gibi ihracat da artmıştır. Ancak ihracata bağlı olarak artan üretim, dış talebin özellikle 1890'lardan itibaren azalması sonucu Osmanlı üzüm üreticilerini çok ciddi bir krizin içine sokmuştur. Ellerindeki ürünü ihraç edemeyen üreticiler büyük sıkıntı içine düşmüşler ve sıkıntılarını çözüm bulması için yerel yönetimler nezdinde girişimlerde bulunmuşlardır. İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrası tekrar yoğunlaşan bu başvurular, 1909 yılı Ağustos ayında İspirtolar Kanunu'nun kabul edilmesi ile hedefine ulaşmıştır. Üzüm ve ürünlerinden başka maddelerden üretilen ispirotoların ancak sanayide kullanılmak şartıyla ithal edilebileceğini belirten kanun, yurtdışından ispiroto ithalatını sınırlayarak ispiroto imalinde yerel üzümlerin kullanımını teşvik etmeyi amaçlamıştır. İspirtolar Kanunu, bu özelliği ile milli iktisat anlayışının yansımaları bulduğu bir düzenlemedir. Üzüm üreticilerinin uzun yıllardır içinde bulunduğu sıkıntıya ithalata kısıtlama getirip yerli ürünlerin kullanımını teşvik ederek çözüm bulma arayışının bir sonucudur.

Ekonomisi 1840'lardan itibaren serbest ticarete açılmış ve yerli ürünleri korumada sıkıntı yaşayan Osmanlı İmparatorluğu'nda bu kanun aracılığıyla ekonomide korumacı bir zihniyete adım atılmış olması dikkat çekicidir. Doğan Çetinkaya'nın haklı olarak belirttiği gibi Türk tarih yazımında milli iktisat politikaları esas olarak, ekonomiyi Müslümanlaştırma-Türkleştirme adına pek çok adım atıldığı Birinci Dünya Savaşı ile ilişkilendirilmektedir. Ancak 1908 sonrası yabancı ürünlere karşı "milli" ürünlerin kullanılması ve ithal ürünlere karşı boykot uygulanması çağrısı yapan hareketler milli iktisat düşüncesinin uyanışı

27 BOA, BEO, 3777/283240

28 14. Madde: "Memalik-i ecnebiyyeden arak imali için vürud eden ispirotoların hin-i idhalinde resm-i gümrüğünden maada bir kıyyesi iki kıyye arak itibarıyla beher kıyye ispirotadan peşin olarak otuz iki para resm-i miri alınır...". 16. Madde: "Resm-i mirisi verilmiş olan müskirattan bir mahalde nam-ı aherle başka hiçbir gune resm alınmaz ve yalnız bir iskeleden sefineye hin-i tahmilinde gümrük nizamına tevfikan resm-i gümrüğü alınır." "Müskirat Resm-i Mirisi Hakkında Nizamname (13 Ağustos 1297/25 Ağustos 1881)", *Düster*, Zeyl 2, İstanbul, 1299, ss. 54-55.

29 BOA, DH.MUI, 52.2/8.

ve toplumsal karşılık bulması açısından oldukça önemlidir.³⁰ Temel hedefi Osmanlı üreticilerini korumak olan, İspirtolar Kanunu da bu çerçevede değerlendirilmesi gereken bir düzenlemedir. Kanun aşağıdan gelen taleplerin üst politika alanında ne kadar etkili olduğunu görmek açısından da önem arz etmektedir. Üreticilerin ve onların taleplerini merkeze ileten yerel yönetimlerin ısrarlı başvuruları ve talepleri, kanunun içeriğini doğrudan şekillendirmiştir. İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte mecliste bölgesinin sorunlarını dile getirme fırsatı bulan vekiller, meclisi yıllardır yapılan başvuruları dikkate almaya teşvik etmiş, meclis de yerli üretimi gözetken bu kanunu büyük destekle kabul etmiştir. Meclisin henüz yeni açıldığı bu dönemde "milli iktisat" kavramının Osmanlılık temelli algılandığının da altını çizmek gerekir. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı sürecinde uygulanan politikalarından farklı bir öze sahip olduğu muhakkaktır. Ancak her ne kadar milliliğin içeriği değişse de bu kanun ithalata getirdiği kısıtlama ve yerli ürünlerin kullanımını teşvik eden içeriği ile Milli İktisat anlayışının bir yansımasıdır. Fakat çok sayıda üreticiyi doğrudan etkileyen bu kanun, yabancı devletlerin itirazları sonucu hayata geçememiş, kanunun kabulünden 4 ay sonra hükümetin talebi ile uygulanması tehir edilmiştir. Bir kanunun kabul edilmesine rağmen yabancı devletlerin itirazları nedeniyle uygulanamaz hale gelmesi, bu devletlerden gelebilecek yaptırımlar karşısında hükümetin geri adım atması iktisadi bağımsızlık meselesinin Osmanlı Devleti açısından ne kadar büyük bir yara haline geldiğini çok açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Mali bağımsızlığını sağlayamayan bir devletin, siyasi bağımsızlığını da koruyamadığı bu kanunun kısa hikâyesi üzerinden rahatlıkla takip edilebilmektedir.

Kaynakça

Arşiv belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), BEO, 324/24241; BOA, BEO, 3777/283240; BOA, DH.MKT, 171/72; BOA, DH.MKT, 193/44; BOA, DH.MKT, 2771/32; BOA, DH.MKT, 2798/31; BOA, DH.MKT, 2799/68; BOA, DH.MKT, 2816/74; BOA, DH.MKT, 2900/98; BOA, DH.MKT, 48/34; BOA, DH.MUİ, 24.2/11; BOA, DH.MUİ, 28.1/64; BOA, DH.MUİ, 30.1/48; BOA, DH.MUİ, 52.2/8; BOA, DH.MUİ, 69.1/62; BOA, DH.MUİ, 74.2/1; BOA, HR.HMŞ.İŞO, 90/59; BOA, HR.İD, 1871/85; BOA, MV, 80/60

Yayımlanmış Eserler

"Smyrna Raisins", *Journal of the Society for Arts*, vol. 30, no. 1554 (September 1, 1882), s. 964.

"The Production of Smyrna Raisins", *Journal of the Society for Arts*, vol. 31, no. 1615 (November 2, 1883), ss. 1035-1036.

Çetinkaya, Doğan, (2004), *1908 Osmanlı Boykotu Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Çetinkaya, Doğan, (2014), *The Young Turks and the Boycott Movement*, I. B. Tauris, London, 2014.

Düstur, Tertib-i Sani, Cilt 1, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1329.

Düstur, Zeyl 2, İstanbul, 1299.

Eisen, Gustav, (1890), *The Raisin Industry, A Practical Treatise on the Raisin Grapes. Their History, Culture and Curing*, H. S. Crocker & Company, San Francisco, 1890.

30 Doğan Çetinkaya, *The Young Turks and the Boycott Movement*, I. B. Tauris, London, 2014, ss. 79-82. Milli iktisat politikasının gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız. Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.

1909 Tarihli İspirtolar Kanununun Kısa Hikâyesi: Osmanlı'da Üretici-Devlet İlişkileri ve İktisadi Bağımlılık Sorunu Üzerine Bir İnceleme

- Gözel-Durmaz, Oya, (2019), "Osmanlı'da Gıda Güvenliği: Halk Sağlığı ve Uluslararası Ticaret Kiskacında Mahlût Zeytinyağları Meselesi", *Osmanlı Araştırmaları*, LIV, 2019, ss. 277-305.
- Karal, Enver Ziya, (2003), *Osmanlı Tarihi VII. Cilt, Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, TTK Basımevi, Ankara, 2003.
- Keskin, Özkan, (2015), "Üzümün Bağı Asmanın Kurdu: Osmanlı İmparatorluğu'nda Filoksera ile Mücadele", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX/2, 2015, ss. 479-505.
- Kurmuş, Orhan, (2007), *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2007.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre I, Cilt 1, İçtima Senesi 2, 16. İnikad (5 Kanun-u Evvel 1325).
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre I, Cilt 6, İçtima Senesi 1, 134. İnikad (2 Ağustos 1325).
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre I, Cilt 6, İçtima Senesi 1, 138. İnikad (6 Ağustos 1325).
- Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi 1878-1913*, Zerbamat Basımevi, Ankara, 1939.
- Pamuk, Şevket, (1995), *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 1*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1995.
- Quataert, Donald, (2017), "Avusturya-Macaristan'a Karşı Boykot", *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, ss.189-225.
- Toprak, Zafer, (1982), *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.
- Tunaya, Tarık Zafer, (2009), *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 3 İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.